

SAĞLIKTA AYRIMCILIK VE ÖTEKİLEŞTİRME

Şafak TANER*, Meltem ÇİÇEKLİOĞLU**

Öz: Toplum ve Hekim Dergisi'nin bu sayıdaki dosya konusu, 21. Ata Soyer Halk Sağlığı Güz Okulu'nun 2017 yılında gerçekleştirilen "Sağlıkta Ayrımcılık ve Ötekileştirme" temasıdır. Dosya kapsamında ayrımcılığın sosyal, kamusal hizmetler, emek süreçleri, toplumsal cinsiyet, sağlık hizmetleri ve halk sağlığı alanlarında oluşum mekanizmaları ve sonuçları dokuz farklı makale kapsamında değerlendirilmiştir. **Anahtar sözcükler:** ayrımcılık, ötekileştirme, halk sağlığı

Discrimination and Othering in Health

Abstract: The subject this issue of journal of Toplum ve Hekim is "Discrimination and Othering in Health" which was the topic of 21. Ata Soyer Public Health Fall School in 2017. The formation mechanisms of discrimination and its results in social, public services, labor processes, gender, health services and public health are evaluated by nine articles in the content of this issue.

Key words: discrimination, othering, public health

"Kimi yeşil gözlüymüş, kimi kara. Kara gözlülere ayrıcalıklar verilip, yeşil gözlülerden daha akıllı oldukları ve diğerlerini dışlayabilecekleri öğretilince kara gözlüler buna inanmışlar, kanıksamışlar. "Ben benim" demekle yetinememişler, seçilmişlik arzusu ağır basmış. Kendilerini üstün görüp diğerlerine zorbalık yapmaya başlamışlar. Artık aralarındaki tek bağ katkısız çıkar bağtıymış. Hem yeşil gözlüler, hem kara gözlüler sorunun aslında ayrıcalıkları dağıtanlar olduğunu görmeyip, birbirlerine düşmüşler. Ta ki bu farklılıkları gücü elinde tutanların kendi konularını sürdürmek için kullandıklarını, aslında farklılıklarının zenginlik olduğunu anlayana dek."

Derdimizi bir öykü yazarak paylaşmak istedik. Bu öyküyü Göregenli tek bir cümleyle özetliyor aslında; "ayrımcılık ön yargılardan beslenen bir tahakküm mekanizmasıdır." Farklılıklar, farklılıktan öte ayrımcılığın meşrulaştırılmasında bir dayanak olarak kullanılırlar. Farklılıklar ayrımcılığa evrilirken, önce kalıplara ardından ön yargılara dönüşür. Ön yargılar kalıp yargılara (stereotiplere) dayanırlar. Kalıp yargılar karar verme sürecini kolaylaştırmak amacıyla yapılan kategorik gruplamalardır. Tıp eğitimi de de kalıp yargılar çokça kullanılır. Safra taşı oluşum riski ile ilgili 5F kuralı gibi. Risk etkenleri İngilizce karşılıklarının baş harflerine göre sıralanırlar. Hastanız kilolu (fat), kadın (female), çok doğum yapmış (fertil), açık tenli (fair), 40 yaş ve üzerindeyse (fourty) ayırıcı tanıda safra taşını mutlaka hesaba katarsanız. Kalıp yargılar olumsuz çağrışımlar yapıyorlarsa önyargı şekline bürünmüşlerdir. Farklı olana duyulan olumsuz duygular-önyargılar, davranışları şekillendirip, "ben olmayana" farklı davranmaya yol açtığında artık ayrımcılık söz konusudur. Ayrımcılık kalıpları, kalıplar ayrımcılığı besler durur. Ayrımcılık toplumsal değerler sistemine öyle bir gömülür ki, koparmak giderek zorlaşır. Böylece toplumsal tahakküm ilişkilerinin yeniden üretilmesinde başat rol oynar.

Ayrımcılığın toplumsal değerler sistemine gömülü olması, eğitimleri boyunca kalıp yargıları sıkça kullanmaları nedeniyle sağlık hizmeti sunucuları da tehdit altındadırlar. Tehdit altında olduğunu bilmek, ayrımcılığın

ve kaynağının görünür kılınması ayrımcılığı önleyebilmek için zorunluluktur.

Buradan hareketle 2013 yılından bu yana Ata Soyer Halk Sağlığı Güz Okulu adıyla Ata Soyer'in anısına yapılan halk sağlığı Güz Okulu'nun 2017 yılında konusu "Sağlıkta Ayrımcılık ve Ötekileştirme" olarak belirlenmişti. Güz Okulu'nun ardından Toplum ve Hekim dergisi kurulları bu Güz Okulu konusunun dosya olarak hazırlanmasını önerdi. Bu istek biz editörleri çok heyecanlandırdı ancak ağır bir sorumluluk da yükledi. Dosya konuları ve yazarlara karar verme sürecinde Güz Okulu çerçevesine ve eğitimcilerine sadık kalınmaya çalışıldı ancak tümüyle aynı çerçevenin oluşturulması mümkün olmadı.

Güz Okulu'nun ilk bölümünde ayrımcılık kavramı, insan hakları, sosyal ve psikolojik çerçevesi açısından değerlendirildikten sonra ayrımcılığın, kamusal hizmetler, emek süreçleri ve halk sağlığı alanlarında nasıl ortaya çıktığı analiz edilmişti. İkinci bölümde ise sağlık hizmeti kullanımı, kadın sağlığı ve sağlık çalışanları açısından ayrımcılığın oluşum mekanizmaları ve sonuçlarının değerlendirildiği grup çalışmaları gerçekleştirildi. Dosya kapsamında ayrımcılığın insan hakları bağlamı ile sosyal psikolojik olarak kavramların tanımlanması bölümleri ilgili bölüm yazarlarının yazıları yazamamaları nedeniyle eksik kalmıştır.

Dosyanın ilk yazısı Aslıhan Aykaç tarafından yazılan "Toplumsal Dışlanmanın Sosyolojik Boyutları"dır. Aykaç bu yazısında, toplumsal dışlama kavramı ve ayrımcılık

*Prof. Dr., Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD. (ORCID No: 0000-0003-4189-4699)

**Prof. Dr. Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı AD. (ORCID No: 0000-0002-7059-7573)

olarak karşımıza çıkan dışlama pratiklerinin ortaya çıktığı toplumsal grupları tanımlıyor. Türkiye’de yoğunlaşan toplumsal dışlanma dinamikleri ve buna karşı oluşturulabilecek içerici yaklaşımları açıklayarak, yerel düzeyde ortaya çıkan dayanışma ağlarının toplumsal dışlamaya karşı etkin bir açılım potansiyeli taşıdığını vurguluyor.

“Kamu Hizmetlerinde Ayrımcılık: Bir Referansiyel Okuması” isimli ikinci yazı ise Ulaş Bayraktar’a ait. Bu yazıda Bayraktar, Türkiye’de kamu hizmetlerinde ayrımcılığın yasal düzenlemelere rağmen sürmesini referansiyel kavramı ve bu kavramın dayandığı değerler, normlar, algoritmalar ve imgeler olarak tanımlanan dörtlü çerçeve üzerinden açıklıyor. Ayrımcılıkla mücadele sürecinin de yine karşı bir referansiyel üretmekten geçtiğini, bunun da müşterekler siyaseti üzerinden nasıl yapılacağını da hemmahal, hemzemin ve hemhal olmak kavramları üzerinden tanımlıyor.

Dosyanın üçüncü makalesinde ise Özgür Müftüoğlu, ayrımcılığı, “öteki” üzerinde hegemonya kurma aracı olarak tanımlayarak, üretim ve üretim ilişkileri süreçlerindeki güç ilişkilerinin yeni ayrımcılık alanları yarattığını tarihsel süreçte anlatıyor. Kapitalizmin, hem sömürüyü meşrulaştırmak hem de sınıf mücadelesini kırmak için ayrımcılığı nasıl kullandığını örneklerle netleştiriyor. Türkiye emek piyasasındaki ayrımcılık hallerine de kısa ancak açık ve net bir dille açıklayan Müftüoğlu, ayrımcılığa uğrayan hiç bir kesimi dışlamadan gerçekleştirilecek sınıf bilinci içinde bir araya gelmeyi önererek yazısını sonlandırıyor.

Aksu Bora “Toplumsal Cinsiyet Açısından Ayrımcılık: Kadınların Dışlanmaları mı, Hizaya Sokulmaları mı?” isimli makalesinde toplumsal cinsiyet açısından ayrımcılığı kısa ancak çok açık bir şekilde anlatıyor. Bora’nın makalesi iki temel soru ve bu sorulara verdiği yanıtlar üzerinden kurgulanmış. Sorulardan birincisi, “cinsiyet eşitliğinin temeli kadınların (da!) erkekler gibi insan oldukları, yani insan olmaları bakımından erkeklerle aynı oldukları mıdır?”, ikincisi ise “kadınların bir grup olarak erkeklerden farklı olduklarını neye dayanarak söyleyebiliriz ?” Bora toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkla mücadeleyi de bu sorulara verdiği yanıtlar üzerinden tanımlıyor.

Kadın sağlığı açısından ayrımcılık başlıklı makale ise Saliha Özpınar’a ait. Özpınar makalesine toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık açısından Türkiye’nin durumunu değerlendirerek başlıyor. Toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın kadın sağlığı üzerindeki etkilerini kadının sağlıklılık durumu/risklerin artması ve sağlık hizmetlerine erişim/kullanım olmak üzere iki başlık altında dünya ve Türkiye’den örneklerle açıklıyor.

“Herkes İçin Sağlık: Kimse Dışarda Kalmasın!” isimli makalede ise Selma Karabey ve Hacer Nalbant, ayrımcılık ve dışlanmanın en çok somutlaştığı toplum gruplarından olan lezbiyen, eşcinsel, biseksüel, trans ve interseks (LGBTI+) bireylerin yaşadığı sağlık eşitsizliklerine yol açabilecek sorunlara değiniyor. Makalede sağlık hizmeti planlaması ve sunumu açısından yapılabilecekler iyi uygulama örnekleriyle sunuluyor.

Sağlık çalışanları açısından ayrımcılığı değerlendiren makalesine Kevser Vatansever, sağlık çalışanlarının da toplumda yaygın olan önyargıların, stereotiplerin ve stigmaların etkisi altında olduğu saptamasından hareketle, stereotipten ayrımcılığa giden yolu tanımlayarak başlıyor. Sağlık çalışanlarının hizmet sunumunda yaptıkları ayrımcı davranışları tanımlayarak, bunları nerede ve ne şekilde öğrendiklerini açıkladıktan sonra ne yapmalı sorusuna yanıt vererek makalesini tamamlıyor.

Sağlık hizmet kullanımında ayrımcılık yazısı ise Ata Soyer Halk Sağlığı Güz Okulu’nda gerçekleştirilen grup çalışması uygulamasını ve sonuçlarını aktarmak amacıyla Mehmet Zencir ve Meltem Çiçeklioğlu tarafından yazılmıştır. Makalenin ilk bölümünde grup çalışmasına temel oluşturmak üzere yapılan sunum çerçevesi kullanılarak sağlık hizmeti kullanımında davranışçı model ve erişim modeli tanıtılmış, sağlık hizmet kullanımında ayrımcılık kategorileri tanımlanarak, bunları üreten mekanizmalar ele alınmıştır. İkinci bölümde ise grup çalışmasında üretilen sağlık hizmeti kullanımı ile ayrımcılık arasındaki ilişkiyi tanımlayan kavram haritası açıklanmıştır.

Dosyamızın son yazısı Feride Aksu Tanık’a ait. Tanık bu yazıda ayrımcılığın sağlık üzerine etkilerini neden ve nasıl araştırmamız gerektiğini anlatıyor. Yazının ilk bölümünde ayrımcılık tiplerini, sosyal gruplar, meşrulaştırma ideolojisi, maddi ve sosyal temelleri açısından analiz ettikten sonra ayrımcılığın sağlık etkilerini araştırmak için kullanılan epidemiyolojik yaklaşımları tanıtıyor.

Ayrımcılığın yer bulamadığı, ayrımcılığı gözler önüne serenlerin ayrımcılıkla suçlanmadığı bir yaşam umuduyla... İyi okumalar.

ATA SOYER HALK SAĞLIĞI GÜZ OKULLARI

1995 “Olağanüstü Durumlarda Sağlık Yönetimi”

1996 “İnsan Hakları, Tıbbi Etik ve Halk Sağlığı”

1997 “Sağlık, Ekonomi, Politika”

1998 “Tıp ve Sosyal Bilimler”

2000 “Çevre ve Sağlık”

2001 “Küreselleşme ve Sağlık”

2002 “Halk Sağlığının Dünü, Bugünü, Yarını”

2003 “Bilim”

2004 “Devlet ve Sağlık”

2005 “Sosyal Güvenlik”

2006 “Yerel Yönetimler, Yerelleştirme ve Sağlık”

2007 “Kamu Yönetimi, Sağlık Yönetimi”

2008 “Sosyal Politika”

2009 “Sağlık Çalışanlarının Emeği”

2010 “Sağlığın Ekonomi-Politiği”

2011 “Toplumsal Yeniden Üretim Sürecinde Sağlık Hizmetlerinin Yeri”

2012 “Çevre, Kapitalizm ve Sağlık”

2013 “21.Yüzyıl Kapitalizmi, Sağlık ve Örgütlenme”

2014 “Kent ve Sağlık”

2015 “Savaş ve Sağlık”

2017 “Sağlıkta Ayrımcılık ve Ötekileştirme”

2018 “Krizde Sağlık”

2019 “Küresel Gıda krizi ve Halk Sağlığı”